

HENRYK ZDZISŁAW FIGURA

KOŁOBRZEG

**ZEBRANIA KONTROLNE W LATACH 1918-1939.
CEL ZEBRAŃ ORAZ ICH MIEJSCE
W SYSTEMIE OBOWIĄZKÓW
NA RZECZ OBRONNOŚCI KRAJU**

Zebrania kontrolne w okresie wskazanym w tytule artykułu były jedną z kilku powinności realizowanych na rzecz obronności kraju. Ich problematykę regulowały te same co obowiązek służby wojskowej akty normatywne, a mianowicie:

- 1) *Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 27 października 1918 r. (Tymczasowa ustawa z 1918 r.)*, „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” (Dz. Pr. KP) 1918, nr 13, poz. 28;
- 2) *Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej (Ustawa z 1924 r.)*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (Dz.U.) 1924, nr 61, poz. 609, z późn. zm.;
- 3) *Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Ustawa z 1938 r.)*, Dz.U. 1938, nr 25, poz. 220.

Wymienione w powyższym wyliczeniu akty autor świadomie określił pojęciem *akty normatywne rangi ustawowej*, gdyż jeden z nich, chociaż ma moc prawną ustawy, nią nie jest. Aktem tym jest *Tymczasowa ustawa z 1918 r.* Ustawy może uchwalić tylko parlament¹. Organem, który przyjął powyższą ustawę, parlamentem nie był. Niektóre akty normatywne ogłoszone w okresie objętym analizą *Tymczasową ustawę z 1918 r.* określały pojęciem *dekret*².

W latach 1918-139 wiele kwestii dotyczących zebrań kontrolnych regulowały przepisy wykonawcze wydawane na podstawie upoważnień zawartych w przepisach rangi ustawowej. Bez odwołania się do nich niewiele można byłoby powiedzieć o treści tej powinności. Do podstawowych aktów wykonawczych, które między in-

¹ *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982, s. 823.

² *Dekret w sprawie niektórych zmian w tymczasowej ustawie o powszechnym obowiązku służby wojskowej (dekret Rady Regencyjnej z dnia 27-go października 1918 r. – Dz. Praw No 13, poz. 28)*, wydany dnia 16 stycznia 1919 r. przez Naczelnika Państwa, *Dziennik Praw Państwa Polskiego* 1919, nr 8, poz. 119.

nymi regulowały problematykę zebrań kontrolnych, wykorzystanymi do napisania artykułu, należały:

- 1) *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 września 1922 r. w przedmiocie zebrań kontrolnych (Rozporządzenie z 1922 r.)*, Dz.U. 1922, nr 85, poz. 764;
- 2) *Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Sprawiedliwości, Skarbu, Kolei, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1925 r. do ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 23 maja 1924 r. (Dz.U. R.P. Nr 61, poz. 609) (Rozporządzenie z 1925 r.)*, Dz.U. 1925, nr 37, poz. 252;
- 3) *Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 16 marca 1930 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa, Przemysłu i Handlu, Komunikacji oraz Pracy i Opieki Społecznej w sprawie wykonania ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. (Rozporządzenie z 1930 r.)*, Dz.U. 1930, nr 31, poz. 270;
- 4) *Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości z dnia 28 sierpnia 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji oraz Opieki Społecznej w sprawie wykonania ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniami Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r., z dnia 29 listopada 1930 r. i ustawą z dnia 17 marca 1933 r. (Rozporządzenie z 1934 r.)*, Dz.U. 1934, nr 83, poz. 757;
- 5) *Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Opieki Społecznej z dnia 7 lutego 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Komunikacji w sprawie wykonania ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Rozporządzenie z 1939 r.)*, Dz.U. 1939, nr 20, poz. 131.

Najniższe terenowe ogniwa administracji wojskowej zobowiązane były do prowadzenia ewidencji wojskowej osób podlegających obowiązkowi służby wojskowej. Bez prowadzenia tej ewidencji oraz utrzymania jej w stałej aktualności realizacja zadań związanych z należyтым gospodarowaniem zasobami osobowymi oraz uzupełnianiem nimi potrzeb jednostek wojskowych byłaby bardzo utrudniona, a w niektórych przypadkach wręcz niemożliwa. Służyły temu między innymi zebrania kontrolne niektórych grup obywateli objętych obowiązkiem służby wojskowej. Oprócz tego zebrania kontrolne stanowiły formę wojskowej kontroli wzywanych do uczestniczenia w nich, co wynika z ich nazwy oraz treści niektórych przepisów³.

³ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. 1925, nr 37, poz. 252, § 579 ust. 1; *Ustawa z 1938 r.*, Dz.U. 1938, nr 25, poz. 220, art. 143 ust. 1.

W okresie obowiązywania *Tymczasowej ustawy z 1918 r.* Rada Ministrów, zarządzając przeprowadzenie jednorazowych zebrań kontrolnych w 1922 r., nakazała w czasie ich trwania realizację innych zadań. Nie aktualizowano wówczas posiadanej ewidencji, lecz prowadzono rejestrację obowiązyanych do służby wojskowej, określano ich zdolność do tej służby oraz ustalano ich stosunek do powszechnego obowiązku służby wojskowej⁴. Chodziło oczywiście o ich stosunek prawny do tego obowiązku, a nie o ich osobiste poglądy. Ustalając go, można było odpowiedzieć na pytanie, którzy z nich oraz w jakim zakresie mieli ten obowiązek już uregulowany stosownie do przepisów zawartych w *Tymczasowej ustawie z 1918 r.* W tak szerokim wymiarze zadań w czasie zebrań kontrolnych nie realizowano już do 1939 r. Zakres ten w tamtym czasie wydaje się oczywisty i zrozumiały. Tworzący się aparat państwowy nie dysponował ewidencją wojskową wszystkich obowiązyanych do służby wojskowej. Trzeba było najpierw ją założyć, a dopiero potem ją aktualizować.

Chociaż problematykę zebrań kontrolnych regulowały te same co obowiązek służby wojskowej akty normatywne, to jednak wynikające z nich obowiązki nie składały się na treść obowiązku służby wojskowej. Stanowiły odrębny rodzaj powinności, realizowany obok niego. Po wejściu w życie *Ustawy z 1938 r.* obowiązek udziału w zebraniach kontrolnych stał się częścią składową pojęcia *obowiązek meldunkowy*, który z kolei podlegał szerszemu pojęciu – *powszechnemu obowiązkowi wojskowemu*⁵. Przepisy wykonawcze do *Ustawy z 1924 r.* traktowały zebrania kontrolne jako wojskowe czynności urzędowe⁶. Natomiast przepisy wykonawcze do *Ustawy z 1938 r.* zawierały stwierdzenie, iż zebrania kontrolne należy uważać za służbę wojskową⁷. W okresie obowiązywania *Ustawy z 1924 r.* zebrania kontrolne oficerów nazywane były raportami kontrolnymi⁸. *Ustawa z 1938 r.* oraz przepisy wykonawcze do niej takiego określenia nie zawierały.

Podstawowym obowiązkiem regulowanym przez akty normatywne wskazane w powyższych wyliczeniach był obowiązek służby wojskowej. Uczestnictwo w zebraniach kontrolnych określonych grup obywateli spełniało w stosunku do niego funkcję służebną. Stanowiło tylko jeden ze środków prawnych stosowanych przez uprawnione organy wojskowe w celu zabezpieczenia należytej realizacji obowiązku służby wojskowej.

⁴ *Rozporządzenie z 1922 r.*, Dz.U. 1922, nr 85, poz. 764, § 3.

⁵ Obowiązek meldunkowy obejmował: zawiadamianie o zmianie miejsca zamieszkania, zgłaszanie się na wezwanie władzy w sprawach wojskowych, stawianie się na zebrania kontrolne, *Ustawa z 1938 r.*, Dz.U. 1938, nr 25, poz. 220, art. 137. Natomiast powszechny obowiązek wojskowy oprócz obowiązku meldunkowego obejmował: zgłaszanie się do rejestru poborowych i stawianie się do poboru, odbywanie służby wojskowej (zasadniczej, w rezerwie, w pospolitym ruszeniu, pomocniczej oraz uzupełniającej), tamże, art. 7 ust. 1.

⁶ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. 1925, nr 37, poz. 252, § 579 ust. 1.

⁷ *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. 1939, nr 20, poz. 131, § 498 ust. 1.

⁸ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. 1925, nr 37, poz. 252, § 579 ust. 2; *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. 1930, nr 31, poz. 270, § 486 ust. 2; *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. 1934, nr 83, poz. 757, § 455 ust. 2.

Zarządzanie zebrań oraz zakres podmiotowy obowiązku

W początkowym okresie obowiązywania *Tymczasowej ustawy z 1918 r.* do zarządzania prowadzenia zebrań kontrolnych uprawniona był Komenda Główna Wojsk Polskich⁹ (KG WP). W 1922 r. w uprawnienie to został wyposażony Minister Spraw Wojskowych¹⁰. Od tej pory uprawnienie tego organu do zarządzania prowadzenia zebrań kontrolnych nie uległo zmianie do roku 1939¹¹.

W okresie obowiązywania *Tymczasowej ustawy z 1918 r.* w zebraniach kontrolnych uczestniczyć musieli zapasowi, rezerwiści i służący w obronie krajowej¹². Jednakże Rada Ministrów, zarządzając w 1922 r. jednorazowe prowadzenie zebrań kontrolnych, poza nielicznymi wyjątkami, które zostaną zaprezentowane w dalszej części artykułu, objęła nimi wszystkich mężczyzn mieszkających na stałe w Polsce bez względu na ich stopień zdolności do służby wojskowej i przeznaczenie do poszczególnych jej form¹³. Przedmiotowe rozporządzenie Rady Ministrów stanowiło podstawę prawną wydania przez Ministra Spraw Wojskowych oraz Ministra Spraw Wewnętrznych bardziej szczegółowych przepisów i na ich podstawie przeprowadzenia zebrań kontrolnych w 1923 r. Obowiązkiem uczestnictwa w zebraniach kontrolnych objęto wówczas mężczyzn urodzonych w latach 1883-1899, a więc siedemnaście kolejnych roczników¹⁴. Od tej pory do roku 1939 nie powołano tyłu roczników na zebrania kontrolne. Objęcie ewidencją wojskową do tej pory nią nieobjętych oraz uaktualnienie ewidencji tych, którzy zostali już nią objęci, skutkowało ułatwieniem właściwej gospodarki zasobami ludzkimi. Po wejściu w życie *Ustawy z 1924 r.* w zebraniach kontrolnych uczestniczyć musieli rezerwiści oraz obowiązani do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu z bronią¹⁵. Ta ostatnia kategoria obowiązanych stanowiła istotną zmianę zakresu podmiotowego w stosunku do rozwiązań zawartych w *Tymczasowej ustawie z 1918 r.* Natomiast pozostałe modyfikacje były naturalnym następstwem zmiany podziału zasobów osobowych objętych obowiązkiem służby wojskowej. W okresie obowiązywania *Tymczasowej ustawy z 1918 r.* zapasowi stanowili część zasobów popisowych, którzy nie zostali powołani do służby w wojsku stałym ze względu na ich nadwyżkę w stosunku do potrzeb sił zbrojnych. W toku prac przygotowawczych nad *Ustawą z 1924 r.* uznano, iż taki podział popisowych jest zbędnym ich różnicowaniem. Po wejściu tej ustawy w życie stano-

⁹ *Tymczasowa ustawa z 1918 r.*, Dz. Pr. KP 1918, nr 13, poz. 28, art. 107.

¹⁰ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. w przedmiocie zmian w tymczasowej ustawie z dnia 28 października 1918 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej* (Dz. Pr. K. P. No 13 poz. 28), wprowadzonej na obszar b. dzielnicy pruskiej rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. (Dz. Pr. K. P. No 9, poz. 59), Dz.U. 1922, nr 9, poz. 60, § 1 pkt 1.

¹¹ *Ustawa z 1924 r.*, Dz.U. 1924, nr 61, poz. 609, art. 85; *Ustawa z 1938 r.*, Dz.U. 1938, nr 25, poz. 220, art. 143 ust. 2.

¹² *Tymczasowa ustawa z 1918 r.*, Dz. Pr. KP 1918, nr 13, poz. 28, art. 107.

¹³ *Rozporządzenie z 1922 r.*, Dz.U. 1922, nr 85, poz. 764, § 1.

¹⁴ *Rejestracja roczników 1883-1899*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 19, s. 4.

¹⁵ *Ustawa z 1924 r.*, Dz.U. 1924, nr 61, poz. 609, art. 85.

wili oni już jednolitą grupę, określaną pojęciem *poborowych* obowiązanych do takiej samej służby jak popisowi, czyli w wojsku stałym. Natomiast obrona krajowa przestała istnieć, a obowiązani do jej pełnienia zasilili zasoby rezerwistów. Po wejściu w życie *Ustawy z 1938 r.* znów nastąpiła zmiana zakresu podmiotowego obowiązanych do uczestnictwa w zebraniach kontrolnych. Obowiązkiem tym zostali objęci żołnierze rezerwy, pospolitego ruszenia oraz pomocniczej służby wojskowej¹⁶. Pomocnicza służba wojskowa stanowiła nowy rodzaj służby wojskowej, nieznanym w poprzednim stanie prawnym. Nie występował już podział żołnierzy pospolitego ruszenia na przeznaczonych do pełnienia służby z bronią i bez broni.

Wiele szczegółów związanych z prowadzeniem zebrań i raportów kontrolnych regulowane było ustaleniami dowódców Okręgów Korpusów. Konieczność taka wynikała ze specyfiki poszczególnych jednostek podziału terytorialnego kraju dokonanego przez kompetentne organy państwowe dla potrzeb administracji wojskowej. Każda z nich działała na innym terenie oraz zamieszkiwana była przez różne kategorie obowiązanych do służby wojskowej (pod względem wieku, stopni wojskowych, przydatności na uzupełnienie potrzeb sił zbrojnych oraz zagęszczenia w terenie). Odmienne też były potrzeby jednostek wojskowych w zakresie uzupełniania stanami osobowymi. Regulacje stanowione przez ten szczebel organizacyjny w podstawowych złożeniach opierały się na przepisach prawa obowiązujących na terenie całego kraju. Czynione przez nie ustalenia szczegółowe dostosowywały je jedynie do potrzeb danego terenu. Regulacje te podawane były do publicznej wiadomości w sposób umożliwiający zapoznanie się z ich treścią przez zainteresowanych adresatów, w tym również w formie komunikatów w prasie wojskowej¹⁷.

Tymczasowa ustawa z 1918 r. nie przewidywała zwolnień z obowiązku stawiennictwa na zebraniach kontrolnych. Dlatego rozporządzenie wykonawcze z 1922 r. (mężczyzn urodzonych w latach 1883-1899) zwalniało z obowiązku stawiennictwa na tych zebraniach tylko pełniących czynną służbę wojskową oraz już zarejestrowanych jako oficerowie¹⁸. Zwolnienie wskazanych grup z obowiązku stawiennictwa na zebraniach kontrolne wydaje się całkowicie uzasadnione. Obydwie kategorie obowiązanych zostały niedawno zarejestrowane i ponowne wzywanie ich na zebrania traciło swój sens. Poza tym obowiązki wynikające z pełnienia czynnej służby wojskowej w oczywisty sposób kolidowały z obowiązkiem uczestniczenia w zebraniach kontrolnych.

Poczynając od 1925 r. problematyka zwolnień z obowiązku stawiennictwa na zebraniach kontrolne regulowana była przepisami wykonawczymi do ustaw. Przepisy wykonawcze z 1925 r. przewidywały zwolnienie z urzędu z tego obowiązku niektórych obowiązanych. Oznaczało to, że osoby spełniające określone kryteria nie musiały podejmować żadnych działań, aby uzyskać przedmiotowe zwolnienie, a kompetentne organy państwowe musiały ten fakt uwzględnić i nie mogły żądać innych

¹⁶ *Ustawa z 1938 r.*, Dz.U. 1938, nr 25, poz. 220, art. 142.

¹⁷ *Zebrania kontrolne oficerów i szeregowych rezerwy*, „Polska Zbrojna” 1925, nr 269, s. 4 oraz nr 301, s. 2; *Raport i zebrania kontrolne rezerwistów*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 282, s. 7.

¹⁸ *Rozporządzenie z 1922 r.*, Dz.U. 1922, nr 85, poz. 764, § 2.

zachowań od tej grupy obowiązanych. Aby ten fakt został uwzględniony, musiał on być urzędowo znany organom wojskowym. Zatem winien istnieć stosowny obieg informacji w tym przedmiocie pomiędzy różnymi organami państwowymi. Zwolnieniami z urzędu z obowiązku stawiennictwa na zebrania kontrolne objęci byli:

- 1) posłowie i senatorowie oraz ministrowie i wiceministrowie (podsekretarze stanu);
  - 2) osoby duchowne i kandydaci do stanu duchownego;
  - 3) żołnierze, którzy w danym roku odbywali czynną służbę lub ćwiczenia wojskowe;
  - 4) żołnierze, którzy w danym roku zgłosili się do służby wojskowej, chociażby zostali z niej zwolnieni wskutek choroby lub konieczności przedstawienia ich komisji rewizyjnej;
  - 5) przebywający w więzieniach śledczych lub karnych oraz w karnych zakładach poprawczych;
  - 6) żołnierze, którzy wyjechali za granicę zgodnie z obowiązującym przepisami¹⁹.
- Wydane w tym przedmiocie regulacje Dowódcy Okręgu Korpusu Nr 1 i podane do publicznej wiadomości nie zawierały żadnych odstępstw od przepisów ogólnokrajowych²⁰.

Przepisy wykonawcze z 1930 r. nie wprowadziły istotnych zmian w katalogu zwolnionych z urzędu z obowiązku stawiania się na zebrania kontrolne. Doprecyzowały jedynie pojęcie *osoby duchowne* objęte tym zwolnieniem. W rozumieniu tych przepisów należeli do nich:

- 1) duchowni wyznania katolickiego, którzy otrzymali święcenia;
- 2) zakonnicy wyznania katolickiego, którzy złożyli śluby;
- 3) uczniowie seminariów katolickich oraz nowicjusze zakonów i zgromadzeń katolickich;
- 4) duchowni innych uznanych przez państwo wyznań chrześcijańskich, którzy otrzymali wyższe święcenia oraz zakonnicy tych wyznań, którzy złożyli uroczyste śluby zakonne;
- 5) duchowni innych wyznań niechrześcijańskich uznanych przez państwo;
- 6) zatwierdzeni przez władzę państwową rabini i podrabini²¹.

Przepisy wykonawcze z 1934 r. rozszerzyły ten katalog zwolnionych z obowiązku uczestnictwa w zebraniach kontrolnych o osoby pełniące funkcje wojewodów²².

Ustawa z 1938 r. oraz przepisy wykonawcze do niej wydane w 1939 r. nie przewidywały zwolnień z urzędu z obowiązku stawiania się na zebrania kontrolne. Jakie przesłanki zadecydowały o przyjęciu takiego rozwiązania, na podstawie przepisów wskazanych aktów normatywnych nie można stwierdzić. Wolno jedynie przypusz-

¹⁹ Rozporządzenie z 1925 r., Dz.U. 1925, nr 37, poz. 252, § 588.

²⁰ Zebrania kontrolne oficerów i szeregowych rezerwy, „Polska Zbrojna” 1925, nr 269, s. 4.

²¹ Rozporządzenie z 1930 r., Dz.U. 1930, nr 31, poz. 270, § 498 lit. b) w zw. z § 238 oraz w zw. z art. 55 ust. 1 Ustawy z 1924 r., tekst jednolity Dz.U. 1928, nr 46, poz. 458.

²² Rozporządzenie z 1934 r., Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 466 lit. a).

czać, że zadecydowała o tym zaostrażająca się sytuacja międzynarodowa, w tym pogarszanie się położenia Polski, lecz udokumentować tej tezy obowiązującymi wówczas przepisami się nie da.

Oprócz zwolnień z urzędu z obowiązku stawiania się na zebranie kontrolne przepisy wykonawcze do ustaw z 1924 i 1938 r. przewidywały również zwolnienia fakultatywne. Fakultatywny charakter tych zwolnień oznaczał, że orzeczenie w sprawach tego rodzaju wydawał kompetentny organ państwowy określony przez obowiązujące akty normatywne.

W okresie obowiązywania przepisów wykonawczych z 1925 r. ze zwolnień fakultatywnych mogli korzystać:

- 1) przebywający na stałe za granicą;
- 2) chorzy, jeżeli choroba stwierdzona była świadectwem lekarza powiatowego, a w razie niemożności uzyskania takiego świadectwa, świadectwem lekarza prywatnego potwierdzonym przez naczelnika gminy, że uzyskanie świadectwa lekarza powiatowego było niemożliwe;
- 3) w razie ciężkiej choroby lub śmierci w rodzinie obowiązanego lub z powodu innych nagłych, niecierpiących zwłoki spraw rodzinnych lub osobistych wiarygodnie udowodnionych;
- 4) w razie konieczności odbycia podróży w okresie zebrań kontrolnych, w celu załatwienia spraw zawodowych lub osobistych, których według wiarygodnych przedłożonych dowodów nie można było odłożyć na termin późniejszy²³.

Powyższe przesłanki, stanowiące podstawę zwolnienia z obowiązku stawiania się na zebranie kontrolne, zostały utrzymane w mocy przez kolejne przepisy wykonawcze do ustaw z 1924 i 1938 roku²⁴.

Zwolnienia w przypadkach wskazanych wyżej udzielane były na udokumentowaną prośbę zainteresowanego żołnierza, wniesioną do właściwego powiatowego komendanta uzupełnień, nie później niż czternaście dni przed terminem zebrania kontrolnego. Do prośby należało dołączyć potrzebne dokumenty oraz potwierdzenie naczelnika gminy i właściwej władzy administracyjnej pierwszej instancji. Organem kompetentnym do udzielania zwolnień był właściwy powiatowy komendant uzupełnień²⁵.

Przepisy wykonawcze z 1930 r. wprowadziły zmianę w zakresie właściwości organów uprawnionych do udzielania zwolnień z obowiązku stawiania się na zebrania kontrolne. Zmiana ta dotyczyła oficerów rezerwy i pospolitego ruszenia, którzy zostali powołani na zebrania kontrolne za pomocą imiennych kart powołania przez dowódcę formacji wojskowej. Tej grupie obowiązanym zwolnień udzielał ich dowódca²⁶. Rozwiązanie to zostało zastosowane również w przepisach wykonawczych z 1934 roku²⁷.

²³ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 589.

²⁴ *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, §500 ust. 1; *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 468 ust. 1; *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. RP 1939, nr 20, poz. 131, § 504 ust. 1.

²⁵ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. 1925, nr 37, poz. 252, § 590 w zw. z § 488.

²⁶ *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. 1930, nr 31, poz. 270, § 500 ust. 3.

²⁷ *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. 1934, nr 83, poz. 757, § 468 ust. 3.

Rozwiązania w zakresie właściwości organów uprawnionych do udzielania zwolnień z obowiązku stawienia się na zebrania kontrolne zostały częściowo zmienione w 1939 r. Modyfikacja polegała na zastąpieniu powiatowych komendantów uzupełnień komendantami rejonów uzupełnień, którzy odąd byli jedynymi organami uprawnionymi do udzielania zwolnień²⁸. Stanowiło to logiczne następstwo zmian wprowadzonych w organizacji terenowych ogniw administracji wojskowej. Z dniem wejścia w życie *Ustawy z 1938 r.* powiatowe komendy uzupełnień przestały funkcjonować, a na ich miejsce zostały utworzone komendy rejonów uzupełnień²⁹.

Terminy i miejsca zebrań

Ustalanie terminów zebrań stanowiło kompetencję Ministra Spraw Wojskowych. Poczynając od 1925 r., przepisy wykonawcze do ustaw przewidywały wiele ograniczeń w tym przedmiocie. Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r. stanowiło, iż raporty kontrolne oficerów będą odbywać się każdego roku w dniu 4 listopada. Natomiast dla pozostałych żołnierzy zebrania kontrolne miały być prowadzone w okresie od 15 października do 15 grudnia. Szczegółowe terminy ich rozpoczęcia mieli określić dowódcy okręgów korpusów w porozumieniu z wojewodami³⁰.

Zebrania i raporty kontrolne nie mogły być prowadzone:

- 1) na terytorium całego kraju w niedziele oraz święta kościoła rzymsko-katolickiego;
- 2) w okręgach zamieszkałych w większości przez ludność innych wyznań w najbardziej uroczyste ich święta³¹.

Przepisy wykonawcze z 1930 r. zwiększyły katalog ograniczeń w zakresie prowadzenia zebrań kontrolnych, powiększając go o święta narodowe³². Przepisy wykonawcze z 1934 r. dodały do nich jeszcze zakaz prowadzenia zebrań i raportów kontrolnych w czasie przeprowadzania wyborów do ciał ustawodawczych i samorządowych³³. Rozporządzenie wykonawcze z 1939 r. przyjęło w tym przedmiocie rozwiązania zawarte w przepisach z 1934 roku³⁴.

Przepisy wykonawcze z 1925 r. stanowiły, iż zebrania kontrolne powinny odbywać się w siedzibach powiatowej władzy administracyjnej pierwszej instancji³⁵. Przepisy wykonawcze z 1930 r. dopuszczały możliwość prowadzenia zebrań kontrolnych w miejscowościach, w których powiatowa władza administracji ogólnej nie miała swej siedziby. W takich przypadkach powiatowa władza administracji ogólnej obowiązana była zapewnić władzom wojskowym:

²⁸ *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. 1939, nr 20, poz. 131, § 504 ust. 2.

²⁹ *Ustawa z 1938 r.*, Dz.U. 1938, Nr 25, poz. 220, art. 5 ust. 1.

³⁰ Zob. szerz. *Raport i zebrania kontrolne rezerwistów*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 282, s. 7.

³¹ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 582.

³² *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 487 ust. 3.

³³ *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 456 ust. 2.

³⁴ *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. RP 1939, nr 20, poz. 131, § 501.

³⁵ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 580 ust. 1.

- 1) bezpłatne przejazdy członków komisji kontrolnych do miejsc położonych poza siedzibą powiatowych władz administracji ogólnej;
- 2) odpowiedni bezpłatny lokal na zebranie kontrolne wraz z opałem, światłem i niezbędnym sprzętem biurowym;
- 3) przejściowe kwatery dla członków komisji kontrolnych³⁶.

Podobne rozwiązanie w tym przedmiocie zostało zastosowane w przepisach wykonawczych z 1934 i 1939 roku³⁷.

Przepisy wykonawcze stanowiące w 1925 r. zalecały, aby zebrania kontrolne odbywały się w budynkach wojskowych, a w razie braku takiej możliwości w innych budynkach rządowych³⁸. Przepisy wykonawcze z 1930 r. dopuszczały możliwość prowadzenia zebrań kontrolnych także w budynkach prywatnych³⁹. Podobne rozwiązania w tym przedmiocie zostały przyjęte w przepisach wykonawczych w 1934 i 1939 roku⁴⁰.

Powolywanie na zebrania kontrolne (do raportów kontrolnych)

Tymczasowa ustawa z 1918 r. nie zawierała żadnych przepisów regulujących sprawę powoływania obowiązanych na zebrania kontrolne. *Rozporządzenie z 1922 r.* zawierało w tym przedmiocie jedynie postanowienie, iż sposób przeprowadzenia zebrań ustali Minister Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych⁴¹. Na tej podstawie można tylko domniemywać, iż Minister Spraw Wojskowych, realizując wskazane postanowienie, określił również sposób powoływania obowiązanych na zebrania kontrolne. Słuszność tego wniosku potwierdza treść komunikatu zamieszczonego w prasie wojskowej⁴². Podobne postanowienie w kwestii określenia sposobów powoływania obowiązanych na zebrania kontrolne zawierała *Ustawa z 1924 r.* Różnica między regulacjami zawartymi w niej a tymi z *Rozporządzenia z 1922 r.* polegała na tym, że po wejściu jej w życie Minister Spraw Wojskowych nie musiał porozumiewać się w tej sprawie z Ministrem Spraw Wewnętrznych⁴³.

W okresie obowiązywania *Ustawy z 1924 r.* kwestia powoływania na zebrania kontrolne została doprecyzowana przepisami wykonawczymi do niej. Przepisy z 1925 r. stanowiły, iż powoływanie szeregowych oraz oficerów będzie następowało za po-

³⁶ *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 488 ust. 2.

³⁷ *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 457; *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. RP 1939, nr 20, poz. 131, § 499.

³⁸ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 585.

³⁹ *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 489 ust. 1 i 2.

⁴⁰ *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 458 ust. 1 i 2; *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. RP 1939, nr 20, poz. 131, § 500 ust. 1 i 2.

⁴¹ *Rozporządzenie z 1922 r.*, Dz.U. RP 1922, nr 85, poz. 764, § 4.

⁴² *Zebrania kontrolne mężczyzn urodzonych w latach od 1883 począwszy do 1899 włącznie*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 66, s. 8.

⁴³ *Ustawa z 1924 r.*, Dz.U. 1924, nr 61, poz. 609, art. 86.

mocą publicznych obwieszczeń władz wojskowych, które powinny być rozplakowane przez urzędy gminne (magistraty) nie później niż czternaście dni przed terminem rozpoczęcia zebrań⁴⁴. Żołnierze, którzy nie stawili się na zebrania kontrolne (do raportów kontrolnych), podlegali wezwaniu na dodatkowe zebrania nie wcześniej niż po upływie czternastu dni od zebrań zasadniczych. Zebrania dodatkowe powinny odbywać się w siedzibie powiatowej komendy uzupełnień⁴⁵. Szeregowi, którzy nie stawili się na dodatkowe zebrania kontrolne, podlegali wezwaniu na nadzwyczajne zebrania kontrolne za pomocą kart powołania⁴⁶. Przepisy wykonawcze z 1930 r. wprowadziły zmiany w zakresie sposobów powoływania na zebrania kontrolne. Polegały one na tym, że oficerowie mogli być powoływani do raportów kontrolnych również za pomocą imiennych kart powołania, natomiast osoby zamieszkałe względnie przebywające na terenie Wolnego Miasta Gdańska wyłącznie za pomocą kart powołania doręczanych przez Komisariat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej na Wolne Miasto Gdańsk⁴⁷. Przepisy wykonawcze z 1934 r. przyjęły w tym przedmiocie takie same rozwiązania jak *Rozporządzenie z 1930 roku*⁴⁸.

Po wejściu w życie *Ustawy z 1938 r.* kwestia wzywania na zebrania kontrolne regulowana była przepisami wykonawczymi wydanymi w 1939 r. Stanowiły one, iż na zebrania kontrolne należy wzywać obowiązanych za pomocą publicznych obwieszczeń. Natomiast Minister Spraw Wojskowych został upoważniony do zarządzenia powołania za pomocą imiennych kart powołania⁴⁹.

Podstawowe czynności realizowane w czasie zebrań (raportów) kontrolnych

Żaden z aktów normatywnych rangi ustawowej obowiązujących w latach 1918-1939 nie określał ani sposobu prowadzenia zebrań kontrolnych, ani też czynności, które należało wykonać w czasie ich trwania. Kwestia ta w różnym stopniu regulowana była przepisami wykonawczymi. *Rozporządzenie z 1922 r.* zawierało jedynie bardzo ogólne sformułowanie, iż sposób prowadzenia zebrań kontrolnych zostanie uregulowany przez Ministra Spraw Wojskowych, w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych⁵⁰. Minister Spraw Wojskowych, korzystając z przyznaných mu uprawnień, 27 stycznia 1923 r. wydał rozporządzenie, którym w czasie prowadzenia zebrań kontrolnych w 1923 r. nakazał przeprowadzić mianowanie na stopień podporucznika rezerwy żołnierzy posiadających stopień aspiranta oficerskiego (kadeta – aspiranta, junkra)⁵¹. Więcej uregulowań w tym przedmiocie zawierały przepisy wykonawcze do *Ustawy z 1924 r.* oraz do *Ustawy z 1938 r.*

⁴⁴ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 594 ust. 1 w zw. z § 626 ust. 3 oraz § 595.

⁴⁵ Tamże, § 624.

⁴⁶ Tamże, § 627.

⁴⁷ *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 493.

⁴⁸ *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 461.

⁴⁹ *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. RP 1939, nr 20, poz. 131, § 502.

⁵⁰ *Rozporządzenie z 1922 r.*, Dz.U. RP 1922, nr 85, poz. 764, § 4.

⁵¹ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 27.I.1923 r.*, „Polska Zbrojna” 1923, nr 39, s. 8.

Przepisy wykonawcze z 1925 r. stanowiły, iż w zebraniu kontrolnym szeregowych winni uczestniczyć naczelnik danej gminy względnie jego zastępca, który powinien mieć ze sobą księgę meldunkową⁵². Natomiast w raportach kontrolnych oficerów władze administracyjne oraz samorządowe nie brały udziału⁵³. Zebranie kontrolne prowadził w siedzibie powiatowej komendy uzupełnień oficer danej komendy, a w innych powiatach tej samej komendy oficer w stopniu kapitana wyznaczony przez dowódcę okręgu korpusu⁵⁴. Raport kontrolny oficerów przeprowadzał powiatowy komendant uzupełnień. Towarzyszył mu kapitan wyznaczony przez dowódcę okręgu korpusu lub dowódcę garnizonu oraz oficer młodszy z powiatowej komendy uzupełnień. Zadaniem tych oficerów było prowadzenie prac kancelaryjnych związanych z akcją raportów kontrolnych⁵⁵.

Naczelnik gminy miał obowiązek przedłożyć oficerowi prowadzącemu zebranie kontrolne prośby o zwolnienie z obowiązku osobistego stawienia się na zebranie kontrolne tych szeregowych, którzy ze względu na brak czasu nie złożyli jej w przepisowym terminie w powiatowej komendzie uzupełnień. Oficer odnotowywał ten fakt w liście kontrolnej i udzielał zwolnienia. Oficerowie w takich przypadkach składali pisemny, udokumentowany meldunek powiatowemu komendantowi uzupełnień najpóźniej w dniu raportu kontrolnego. Komendant usprawiedliwiał nieobecność względnie powodował wdrożenie przeciw nim postępowania karnego. Udzielone zwolnienia powiatowi komendanci uzupełnień wpisywali do listy kontrolnej⁵⁶.

Oficer prowadzący zebranie kontrolne informował zebranych o przepisach i rozporządzeniach, które szeregowi znać powinni, w szczególności o:

- 1) sposobie stawiania się w czasie mobilizacji;
- 2) obowiązku zgłaszania się przy każdej zmianie miejsca zamieszkania (pobytu);
- 3) odpowiedzialności za niestawienie się w razie powołania;
- 4) rozkazach i zarządzeniach otrzymanych od powiatowego komendanta uzupełnień⁵⁷.

W czasie zebrań kontrolnych powiatowy komendant uzupełnień informował o zasadniczych zmianach zaszłych w organizacji wojska, nowych przepisach służbowych, regulaminach i instrukcjach oraz o specjalnych obowiązkach oficerów⁵⁸.

Prośby i zażalenia mające związek ze służbą wojskową, składane w czasie zebrań kontrolnych przez szeregowych, oficer prowadzący zebranie wpisywał w rubryce „uwagi” listy kontrolnej i przekazywał do rozpatrzenia powiatowemu komendantowi uzupełnień. Te z nich, które uznał za bezzasadne, rozpatrywał sam i pouczał zainteresowanego o ich bezpodstawności⁵⁹.

⁵² *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 581.

⁵³ Tamże, § 586 ust. 4.

⁵⁴ Tamże, § 580 ust. 2.

⁵⁵ Tamże, § 586 ust. 3.

⁵⁶ Tamże, § 591 oraz § 593.

⁵⁷ Tamże, § 605.

⁵⁸ Tamże, § 606.

⁵⁹ Tamże, § 607.

Zebranie kontrolne rozpoczynało się od pouczenia zebranych o ich podległości wojskowym przepisom karnym i dyscyplinarnym przez czas jego trwania. Po tym pouczeniu następowało odczytanie list kontrolnych tych gmin, które przybyły na plac zebrań kontrolnych. Każdy wyczytany szeregowy występował z szeregu i przedkładał swoją książeczkę wojskową. Podlegała ona sprawdzeniu, czy zawarte w niej dane są zgodne z listą kontrolną oraz czy dołączona jest do niej karta mobilizacyjna. O obowiązku posiadania na zebraniu kontrolnym stosownych dokumentów i przedłożenia ich przez wezwanych przeprowadzającemu zebranie przypominano obowiązującym w różny sposób, w tym w komunikatach zamieszczanych w prasie wojskowej⁶⁰. W przedłożonych książeczkach odnotowywano fakt stawiennictwa na zebranie i uzupełniano braki. W razie stawienia się szeregowego bez książeczki lub zatrzymania jej przez oficera prowadzącego zebranie jej posiadaczowi wydawano poświadczenie⁶¹. Uaktualnione książeczki wojskowe wręczane były po zakończeniu zebrania⁶². Po zakończeniu zebrań kontrolnych prowadzący je oficerowie wraz z personelem pomocniczym wracali do powiatowej komendy uzupełnień i składali treściwe sprawozdanie z przebiegu tej akcji⁶³. Powiatowy komendant uzupełnień porównywał z listami kontrolnymi główną księgę ewidencyjną wraz z aneksami i dokonywał w nich stosownych poprawek⁶⁴. Na podstawie sprawozdań oficerów prowadzących zebrania kontrolne powiatowy komendant uzupełnień sporządzał ogólne sprawozdanie z przebiegu akcji kontrolnej i przedkładał je właściwemu dowódcy okręgu korpusu⁶⁵.

Rozporządzenie z 1930 r. nie wprowadziło istotnych zmian w sposobie prowadzenia zebrań (raportów) kontrolnych. Ustanowiło natomiast sposób postępowania z żołnierzami, którzy nie stawili się na nie w wyznaczonym terminie. Powiatowy komendant uzupełnień po zakończeniu akcji zebrań kontrolnych sporządzał imienne wykazy szeregowych, którzy nie zgłosili się na zebranie kontrolne, i przysyłał je do właściwych powiatowych władz administracji ogólnej. Władze te miały obowiązek zarządzić poszukiwanie osób objętych wykazami. Odszukanych należało odstawić do powiatowej komendy uzupełnień, a w stosunku do pozostałych przesłać wyczerpujące wyjaśnienia wraz z odpowiednimi dokumentami (np. metryka śmierci). Nazwiska oficerów, którzy nie zgłosili się do raportu kontrolnego, dowódca formacji wojskowej przekazywał powiatowemu komendantowi uzupełnień celem przymusowego doprowadzenia ich za pośrednictwem powiatowych władz administracji ogólnej i w razie potrzeby pociągnięcia do odpowiedzialności⁶⁶. Powyższe rozwiązania znalazły zastosowanie również w przepisach wykonawczych z 1934 roku⁶⁷.

⁶⁰ *Zebrania kontrolne oficerów i szeregowych rezerwy*, „Polska Zbrojna” 1925, nr 269, s. 4; *Zebrania kontrolne szeregowych rezerwy i pospolitego ruszenia*, „Polska Zbrojna” 1925, nr 301, s. 2.

⁶¹ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 611-614.

⁶² Tamże, § 617.

⁶³ Tamże, § 631.

⁶⁴ Tamże, § 633.

⁶⁵ Tamże, § 636.

⁶⁶ *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 516.

⁶⁷ *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 484.

Po wejściu w życie *Ustawy z 1938 r.* sposób prowadzenia zebrań kontrolnych został uregulowany w przepisach wykonawczych do niej wydanych w 1939 r. W stosunku do rozwiązań dotychczasowych zbyt wielkich zmian w nich nie było. Najistotniejsza dotyczyła sposobu postępowania z żołnierzami, którzy nie zgłosili się na zebranie kontrolne. Powiatowa władza administracji ogólnej po ich odszukaniu zawiadamiała komendanta rejonu uzupełnień. Ten wzywał ich do osobistego stawienia się w celu sprawdzenia ewidencji. Wezwanie to nie było obligatoryjne, lecz zależało od swobodnego uznania komendanta. Na osoby, które nie stawily się na zebranie kontrolne, sporządzał doniesienie karne do właściwego prokuratora okręgowego. Do organu tego kierował również dokumenty otrzymane od powiatowych władz administracji ogólnej dotyczące poszukiwań tych osób⁶⁸.

Koszty uczestnictwa oraz uprawnienia uczestników zebrań

Tymczasowa ustawa z 1918 r. nie zawierała żadnych przepisów regulujących ponoszenie kosztów stawiennictwa na zebrania kontrolne oraz uprawnienia obowiązanych, którzy stawili się na te zebrania. Nie ma ich też w *Rozporządzeniu z 1922 r.* Uregulowanie tych kwestii nastąpiło dopiero w przepisach wykonawczych do *Ustawy z 1924 r.* *Rozporządzenie z 1925 r.* stanowiło, iż obowiązani stawiali się na zebrania kontrolne na własny koszt⁶⁹. *Rozporządzenie z 1930 r.* przyjęło w tym przedmiocie identyczne rozwiązanie⁷⁰. W tym ostatnim rozporządzeniu występuje już ochrona stosunku pracy pracownika powołanego na zebranie kontrolne (do raportu kontrolnego). Polegała ona:

- 1) na zobowiązaniu pracodawcy do zwolnienia od zajęć pracownika obowiązującego do stawienia się na zebranie kontrolne (do raportu kontrolnego);
- 2) zakazie rozwiązania przez pracodawcę umowy o pracę z pracownikiem, który nie wykonywał zajęć wskutek udania się na zebranie kontrolne (do raportu kontrolnego)⁷¹.

Przepisy wykonawcze z 1934 r. w kwestii kosztów stawiennictwa, odszkodowań oraz ochrony stosunku pracy pracownika przyjęły te same rozwiązania co w *Rozporządzeniu z 1930 roku*⁷².

Ochrona stosunku pracy pracownika obowiązującego do stawienia się na zebranie kontrolne została najszerzej rozwinięta w *Ustawie z 1938 r.* W okresie jej obowiązywania polegała ona na:

- 1) zakazie wypowiedzania oraz rozwiązania umowy o pracę z pracownikiem obowiązującym do stawienia się na zebranie kontrolne;
- 2) nieważności z mocy prawa umów przewidujących ich rozwiązanie wskutek powołania lub stawienia się na zebranie kontrolne⁷³.

⁶⁸ *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. RP 1939, nr 20, poz. 131, § 509.

⁶⁹ *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. 1925, nr 37, poz. 252, § 587.

⁷⁰ *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 494 ust. 1.

⁷¹ Tamże, § 513.

⁷² *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 462 ust. 1 oraz § 463 i § 481.

⁷³ *Ustawa z 1938 r.*, Dz.U. RP 1938, nr 25, poz. 220, art. 134.

Ochrona stosunku pracy osób powołanych na zebranie kontrolne nie miała zastosowania w przypadkach, w których:

- 1) umowa o pracę w okresie między powołaniem na zebranie kontrolne a stawieniem się na nie ulegała rozwiązaniu wskutek upływu terminu, na który została zawarta, lub wskutek ukończenia pracy, dla wykonania której została zawarta;
- 2) zakład pracy, w którym pracownik był zatrudniony przed dniem stawienia się na zebranie kontrolne, przestał istnieć;
- 3) zakład pracy zmienił całkowicie profil produkcji i wskutek tego prace, do których przygotowany był pracownik, przestały być wykonywane;
- 4) umowę o pracę można było rozwiązać z winy pracownika;
- 5) pracownik bez ważnych powodów nie stawiał się do pracy w ciągu dwóch tygodni od dnia zwolnienia go z zebrania kontrolnego;
- 6) w czasie zebrania pracownik został ukarany za przestępstwo popełnione z chęci zysku albo pozbawieniem wolności powyżej trzech miesięcy za inne przestępstwo⁷⁴.

Można zastanawiać się, czy zaprezentowana ochrona stosunku pracy była adekwatna do oczekiwań obowiązyjących. Jednakże oceniając ten aspekt zagadnienia, nie wolno zapominać, iż powyższe rozwiązania tworzone w innych realiach społecznych, politycznych i gospodarczych. Ich pomijanie może skutkować błędną oceną tamtej rzeczywistości i tworzonych w czasie jej trwania regulacji prawnych.

Ustawa z 1938 r. przewidywała również ponoszenie przez Skarb Państwa kosztów przejazdu wezwanych na zebrania kontrolne według zasad określonych w rozporządzeniu wykonawczym⁷⁵. Problematyka ta została uregulowana przepisami *Rozporządzenia z 1939 r.* Bezpłatny przejazd należał się, jeżeli:

- 1) odległość od stacji kolejowej właściwej dla miejsca zamieszkania (pobytu) obowiązanego do miejsca zgłoszenia się do służby wynosiła dwadzieścia pięć kilometrów lub więcej;
- 2) odległość od miejsca zamieszkania (pobytu) obowiązanego do właściwej stacji kolejowej, łącznie z odległością od tej stacji do miejsca zgłoszenia się do służby, wynosiła dwadzieścia pięć kilometrów lub więcej.

W takich przypadkach osoby powołane na zebranie kontrolne wraz z kartą powołania otrzymywały bilet (upoważnienie) na przejazd. Natomiast osoby powołane na zebrania kontrolne w drodze publicznych obwieszczeń odbywały przejazd koleją na podstawie zaświadczeń wystawianych przez zarząd gminy właściwy dla miejsc zamieszkania (pobytu) obowiązanego⁷⁶. Jeżeli między miejscem zamieszkania (pobytu) obowiązanego a miejscem wyznaczonym do zgłoszenia się odległość wynosiła dwadzieścia pięć kilometrów lub więcej i nie było między nimi komunikacji kolejowej, zarząd gminy obowiązany był dostarczyć obowiązyjących na zebranie kontrolne najtańszymi środkami przewozowymi⁷⁷.

⁷⁴ Tamże, art. 135.

⁷⁵ Tamże, art. 145.

⁷⁶ *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. RP 1939, nr 20, poz. 131, § 510 w zw. z § 470 oraz § 472 ust. 1.

⁷⁷ Tamże, § 510 w zw. z § 473 ust. 2.

Odpowiedzialność za spóźnienie oraz uchybienie obowiązkowi stawiennictwa na zebranie

Odpowiedzialność żołnierzy za uchybienie obowiązkom wynikającym z przepisów regulujących kwestię zebrań kontrolnych przewidywały wszystkie akty normatywne obowiązujące w okresie stanowiącym ramy czasowe opracowania. Odpowiedzialność ta była różnie uregulowana i przybierała postać kar nakładanych w postępowaniu dyscyplinarnym, karnym lub honorowym.

Tymczasowa ustawa z 1918 r. (art. 118) stanowiła tylko, że odpowiedzialność karna za uchybienie obowiązkom z niej wynikającym zostanie określona odrębną ustawą. Przepisy karne ustanowione na początku 1919 r. przez Naczelnika Państwa przewidywały jedynie odpowiedzialność karną za uchylanie się od służby wojskowej, a odpowiedzialności za niestawienie się na zebranie kontrolne nie regulowały⁷⁸. Obowiązek uczestniczenia w zebraniach kontrolnych nie wchodził w zakres obowiązku służby wojskowej i – zdaniem autora – wskazany akt nie mógł być stosowany wobec osób, które uchybiały obowiązkom wynikającym z przepisów regulujących kwestię tych zebrań. Kolejny akt normatywny, poświęcony wyłącznie sprawie odpowiedzialności karnej w okresie obowiązywania *Tymczasowej ustawy z 1918 r.*, przewidywał między innymi odpowiedzialność za niedopełnienie obowiązku zgłoszenia określonego w przepisach o powszechnym obowiązku służby wojskowej. Popęlnienie czynu tego rodzaju zagrożone było karą aresztu do jednego miesiąca lub grzywny do pięciu tysięcy marek, a w czasie mobilizacji oraz w czasie wojny karą aresztu⁷⁹. Gdyby przyjąć, że odpowiedzialność za uchybienie obowiązkom wynikającym z przepisów regulujących kwestię zebrań kontrolnych mogła być rozstrzygana na podstawie wskazanego przepisu karnego, to i tak byłaby ona ograniczona jedynie do ziem byłego zaboru rosyjskiego, wchodzących wówczas w skład państwa polskiego. Na terytoriach, które przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę należały do zaboru austriackiego i pruskiego, nadal obowiązywały przepisy karne byłych państw zaborczych, to jest Austrii i Prus⁸⁰. *Rozporządzenie z 1922 r.* w kwestii odpowiedzialności karnej zawierało mało precyzyjne stwierdzenie, że zawinione niestawienie się na zebranie kontrolne podlega odpowiedzialności karnej w myśl obowiązujących ustaw⁸¹. Bardziej precyzyjnie odpowiedzialność za to uchybienie została uregulowana w okresie obowiązywania *Ustawy z 1924 r.* Z przepisów wykonawczych do niej ustanowionych w 1925 r. wynika, iż oficer prowadzący zebranie kontrolne w stosunku do uczestniczących w nich szeregowych posiadał uprawnienia dyscyplinarne dowódcy pododdziału. Jeżeli jednak uznał, że są one za niskie w stosunku do wagi popełnionego czynu, sporządzał doniesienie karne i wraz ze sprawcą przysyłał je do powiatowego komendanta uzupełnień. Ten zaś w zależności od oceny popełnionego

⁷⁸ *Dekret o odpowiedzialności za uchylenie się od służby wojskowej z dnia 4 lutego 1919 r.*, Dz. Pr. PP 1919, nr 14, poz. 168.

⁷⁹ *Ustawa z dnia 20 lutego 1920 roku w przedmiocie kar za pogwałcenie przepisów, dotyczących powszechnego obowiązku służby wojskowej*, Dz.U. 1920, nr 20, poz. 104, art. 1.

⁸⁰ Tamże, art. 15.

⁸¹ *Rozporządzenie z 1922 r.*, Dz.U. RP 1922, nr 85, poz. 764, § 5.

czynu albo wymierzał mu karę dyscyplinarną w ramach posiadanych uprawnień, albo przekazywał sprawę sądowi⁸². Oficerowie natomiast ponosili nie tylko odpowiedzialność dyscyplinarną oraz karną, lecz także przewidzianą w przepisach o postępowaniu honorowym. Powiatowy komendant uzupełnień posiadał w stosunku do nich uprawnienia dyscyplinarne dowódcy pułku. W zależności od wagi czynu popełnionego przez oficera w czasie raportu kontrolnego powiatowy komendant wymierzał mu odpowiednią karę w ramach posiadanych uprawnień dyscyplinarnych. Jeżeli zaś uznał, że oficer popełnił przestępstwo, miał obowiązek sporządzić doniesienie karne do właściwego dowódcy okręgu korpusu i w razie potrzeby odesłać winnego do aresztu prewencyjnego⁸³. Po wejściu w życie przepisów wykonawczych ustanowionych w 1930 r. uprawnienia dyscyplinarne oficera prowadzącego zebrania kontrolne oraz powiatowego komendanta uzupełnień nie zmieniły się⁸⁴. Przepisy te bardziej jednoznacznie określiły odpowiedzialność za niestawienie się na zebranie kontrolne (do raportu kontrolnego) bez uzasadnionej przyczyny, stanowiąc, iż grozi za nie odpowiedzialność karna przed sądami wojskowymi, a w sprawach mniejszej wagi – odpowiedzialność dyscyplinarna⁸⁵. Przepisy wykonawcze ustanowione w 1934 r. nie zmieniły uprawnień dyscyplinarnych oficerów prowadzących zebrania kontrolne oraz powiatowych komendantów uzupełnień⁸⁶. Przewidziały natomiast dodatkowo odpowiedzialność dyscyplinarną za opóźnione stawienie się na zebranie kontrolne (do raportu kontrolnego)⁸⁷.

W okresie obowiązywania *Ustawy z 1938 r.* oficerom prowadzącym zebrania kontrolne przysługiwały uprawnienia dyscyplinarne dowódcy batalionu, natomiast komendantowi rejonu uzupełnień takie same jak powiatowemu komendantowi uzupełnień, czyli dowódcy pułku⁸⁸. Przepisy wykonawcze do tej ustawy przewidywały odpowiedzialność dyscyplinarną za opóźnione nieusprawiedliwione stawiennictwo na zebranie kontrolne⁸⁹. Rozważenia wymaga to, czy za nieusprawiedliwione niestawienie się na zebranie kontrolne nie groziła odpowiedzialność taka sama jak za niezgłoszenie się do pełnienia obowiązkowej służby wojskowej. Odpowiedzialność taka była możliwa na podstawie przepisu, który stanowił, iż zebrania kontrolne należy uważać za służbę wojskową⁹⁰. Przy takiej interpretacji odpowiedzialność za niezgłoszenie się kształtowana byłaby na podstawie przepisów karnych wojskowych⁹¹, wówczas wymiar kary wynosiłby do dwóch lat więzienia lub twierdzy albo aresztu wojskowego wymierzonego na okres od jednego dnia do sześciu tygodni⁹².

⁸² *Rozporządzenie z 1925 r.*, Dz.U. 1925, nr 37, poz. 252, § 618.

⁸³ Tamże, § 623.

⁸⁴ *Rozporządzenie z 1930 r.*, Dz.U. 1930, nr 31, poz. 270, § 508 ust. 1 oraz § 510.

⁸⁵ Tamże, § 494 ust. 4.

⁸⁶ *Rozporządzenie z 1934 r.*, Dz.U. 1934, nr 83, poz. 757, § 476 ust. 1 oraz § 478.

⁸⁷ Tamże, § 473 ust. 2.

⁸⁸ *Rozporządzenie z 1939 r.*, Dz.U. 1939, nr 20, poz. 131, § 498 ust. 2.

⁸⁹ Tamże, § 507 ust. 2.

⁹⁰ Tamże, § 498 ust. 1.

⁹¹ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. Kodeks karny wojskowy*, Dz.U. RP 1932, nr 91, poz. 765, art. 45.

⁹² Tamże, art. 15 § 1.

Przepisy regulujące problematykę odpowiedzialności za uchybienie obowiązкови stawiennictwa na zebranie kontrolne w latach 1918-1939 były mało precyzyjne. Przy zastosowaniu tak mało dokładnych regulacji do jednoznacznego wskazania przepisów stanowiących podstawę odpowiedzialności za niestawienie się na zebranie kontrolne w tamtym okresie niezbędna jest wiedza prawnicza z zakresu prawa karnego, którą autor nie legitymuje się. Z tego względu ograniczył się jedynie do wskazania niektórych przepisów regulujących tę problematykę oraz wątpliwości pojawiających się w związku z możliwością ich stosowania. Być może zbadanie praktyki ukształtowanej w tym zakresie pozwoliłoby wyjaśnić pojawiające się wątpliwości (których nie rozstrzygały również komunikaty organów wojskowych zamieszczone w prasie wojskowej⁹³).

* * *

W przepisach wykonawczych regulujących analizowaną problematykę oprócz wątpliwości dotyczących odpowiedzialności karnej pojawiają się także inne, będące następstwem używania pojęć, których prawidłowa interpretacja może przysparzać nieco problemów. Zdaniem autora należą do nich: *siedziba władzy* (administracyjnej pierwszej instancji, powiatowej) oraz *szeregowy*.

W potocznym rozumieniu pojęcie *siedziba* często kojarzone jest z konkretnym obiektem budowlanym, w którym urzędują organy administracyjne i zabezpieczające je urzędy. Dostępne obecnie opracowania naukowe dopuszczają możliwość używania tego pojęcia w dwóch znaczeniach, to jest zarówno do określenia budynku, jak i miejscowości, w których znajdują się dane podmioty⁹⁴. Na podstawie kontekstu, w jakich pojęcie to było stosowane we wskazanych przepisach, można sformułować wniosek, iż służyło ono do oznaczenia miejscowości, w której urzędowały organy administracji szczebla powiatowego (pierwszej instancji).

Używanego we wskazanych aktach pojęcia *szeregowy* nie można utożsamiać ze stopniem wojskowym *szeregowca*. Gdyby takie utożsamianie przyjąć za dopuszczalne, to okazałoby się, że w okresie obowiązywania *Tymczasowej ustawy z 1918 r.* oraz *Ustawy z 1924 r.* nie było w siłach zbrojnych Polski podoficerów, co nie odpowiadałoby prawdzie. O tym, iż występowali oni od samego początku okresu stanowiącego ramy czasowe artykułu, świadczą przepisy *Tymczasowej ustawy z 1918 r.* dotyczące obsady personalnej powiatowych oraz okręgowych komend uzupełnień. Byli tam między innymi żołnierze posiadający stopnie wojskowe podoficerów⁹⁵. Źródło nieporozumienia może stanowić niewłaściwa interpretacja pojęcia *szeregowy*. W latach 1918-1938 służyło on do wspólnego określenia wszystkich żołnierzy, którzy nie byli oficerami. Szeregowi tworzyli następujące grupy: szeregowych nie-

⁹³ *Zebrania kontrolne oficerów i szeregowych rezerwy*, „Polska Zbrojna” 1925, nr 269, s. 4.

⁹⁴ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, Poznań 2002, t. 38, s. 306.

⁹⁵ *Tymczasowa ustawa z 1918 r.*, Dz. Pr. KP 1918, nr 13, poz. 28, art. 25 i 26.

zawodowych, szeregowych nadterminowych oraz podoficerów zawodowych. Szeregowi niezawodowi w czasie odbywania obowiązkowej służby wojskowej mogli być mianowani jedynie na stopnie starszych szeregowców oraz kaprali⁹⁶.

W obecnie obowiązującej ustawie regulującej kwestię powszechnego obowiązku służby wojskowej zebrania kontrolne nie są przewidziane. Nie oznacza to jednak, iż ewidencja wojskowa osób podlegających powszechnemu obowiązkowi służby wojskowej, prowadzona przez najniższe terenowe ogniwa administracji wojskowej, jakie stanowią wojskowe komendy uzupełnień, nie jest utrzymywana w stałej aktualności. Jest, lecz zmieniły się środki służące do osiągnięcia tego celu. Przy obecnych możliwościach szybkiego przekazywania informacji zebrania kontrolne jako środek do aktualizacji ewidencji wojskowej, straciły rację bytu. Jednakże sama idea utrzymania tej ewidencji w stałej aktualności jest nadal przydatna i zostanie nią dopóty, dopóki będzie ona prowadzona. Jedynie środki techniczne służące realizacji tego celu będą się zmieniać i można przypuszczać, iż stosowane obecnie w przyszłości zostaną zastąpione jeszcze bardziej doskonałymi.

Bibliografia

Akty prawne

- Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 27 października 1918 r. (Tymczasowa ustawa z 1918 r.), „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” (Dz. Pr. KP) 1918, nr 13, poz. 28*
- Ustawa z dnia 20 lutego 1920 roku w przedmiocie kar za pogwałcenie przepisów, dotyczących powszechnego obowiązku służby wojskowej, Dz.U. 1920, nr 20, poz. 104*
- Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej (Ustawa z 1924 r.), „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (Dz.U.) 1924, nr 61, poz. 609, z późn. zm.*
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Ustawa z 1938 r.), Dz.U. 1938, nr 25, poz. 220*
- Dekret w sprawie niektórych zmian w tymczasowej ustawie o powszechnym obowiązku służby wojskowej (dekret Rady Regencyjnej z dnia 27-go października 1918 r. – Dz. Praw N $\underline{0}$ 13, poz. 28), wydany dnia 16 stycznia 1919 r. przez Naczelnika Państwa, Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, nr 8, poz. 119*
- Dekret o odpowiedzialności za uchylenie się od służby wojskowej z dnia 4 lutego 1919 r., Dz. Pr. PP 1919, nr 14, poz. 168*
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. Kodeks karny wojskowy, Dz.U. RP 1932, nr 91, poz. 765*
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 września 1922 r. w przedmiocie zebranych kontrolnych (Rozporządzenie z 1922 r.), Dz.U. 1922, nr 85, poz. 764*
- Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Sprawiedliwości, Skarbu, Kolei, Wyznań Reli-*

⁹⁶ T. Szempliński, *Obowiązki i prawa żołnierza polskiego*, „Polska Zbrojna” 1925, nr 70, s. 3.

gijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1925 r. do ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 23 maja 1924 r. (Dz.U. R.P. Nr 61, poz. 609) (Rozporządzenie z 1925 r.), Dz.U. 1925, nr 37, poz. 252

Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 16 marca 1930 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa, Przemysłu i Handlu, Komunikacji oraz Pracy i Opieki Społecznej w sprawie wykonania ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. (Rozporządzenie z 1930 r.), Dz.U. 1930, nr 31, poz. 270

Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości z dnia 28 sierpnia 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji oraz Opieki Społecznej w sprawie wykonania ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniami Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r., z dnia 29 listopada 1930 r. i ustawą z dnia 17 marca 1933 r. (Rozporządzenie z 1934 r.), Dz.U. 1934, nr 83, poz. 757

Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Opieki Społecznej z dnia 7 lutego 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Komunikacji w sprawie wykonania ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Rozporządzenie z 1939 r.), Dz.U. 1939, nr 20, poz. 131

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. w przedmiocie zmian w tymczasowej ustawie z dnia 28 października 1918 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej (Dz. Pr. K. P. N $\underline{0}$ 13 poz. 28), wprowadzonej na obszar b. dzielnicy pruskiej rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. (Dz. Pr. K. P. N $\underline{0}$ 9, poz. 59), Dz.U. 1922, nr 9, poz. 60

Prasa

„Polska Zbrojna” 1923, 1925, 1928

Opracowania

Encyklopedia popularna PWN, Warszawa 1982

Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, red. H. Zgólkowa, Poznań 2002, t. 38

Summary

Control meetings in the years 1918-1939

The article is about one of the duties for national defence in the period stated above. The duty was in force together with obligatory military service. Its main objective was to control groups of people bound for the military service and to update their records kept by the lowest local military administration units. The article presents the basic legal regulations in force at that time. On their basis, the following issues are presented:

- 1) the aim and place of meetings in the system for compulsory national defence;
- 2) summoning meetings and the scope of compulsory service;
- 3) the dates and places of meetings;
- 4) summoning to the meetings and basic actions during the meetings;
- 5) the cost of attending the meetings and the privileges of the attendees;
- 6) punishment for being late or absent.